

[itobiad], 2020, 9 (1): 636/662

**Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi
Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler**

Edict of Reform and Political Citizenship Policies in Turkish Press in
the Tanzimat Period: Criticism and Reactions

Nergiz AYDOĞDU

**Dr. Öğr.Üyesi Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü**

**Asst.Prof., Kırklareli Üniversitesi Political Science and Public
Administration**

Nergiz.aydogdu@klu.edu.tr

Orcid ID:0000-0003-4651-2629

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 06.11.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 31.03.2020
Yayın Tarihi / Published	: 31.03.2020
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: AYDOĞDU, N. (2020). Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9 (1), 636-662. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/53155/643615>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Tanzimat Dönemi Türk Basınında Islahat Fermanı ve Siyasi Vatandaşlık Politikaları: Eleştiri ve Tepkiler

Öz

Türkiye’de Tanzimat sonrası dönem Osmanlı toplumunda bütün vatandaşları kapsayan yeni bir siyasal üst kimliğin oluşumu için atılan bir dizi siyasi ve hukuki düzenlemelere sahne olmuştur. Osmanlı kimliğinin Müslim ve gayrimüslim bütün tebaa için bir üst kimlik olarak inşası pek çok problemi beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de yaşayan insan unsuru açısından bu kimliğin değişimi, problemleri, Müslüman Anadolu insanı açısından mukavemet alanları ayrıntılı olarak çalışılmış değildir. Osmanlı Devleti’nin tebaası içerisinde Müslüman Türklerin devlete olan bakış açıları ve Tanzimat sonrası dönemde siyasi ve sosyal düzen içerisinde kendileri için tayin edilen yeni konumlarına ilişkin düşünceleri vatandaşlık ve kimlik üzerine yapılan çalışmalar açısından çok önemlidir. Bu bakımdan bu çalışma, *Hürriyet*, *Le Mukbir Basiret*, *İbret* ve *Diyojen* gazetelerinde, Tanzimat sonrası merkezileşen ve hukuki olarak modern bir yapıya dönüşen Osmanlı idaresinin insan unsurunun Islahat Fermanı sonrasında yapılan idari ve hukuki düzenlemelere, eşit vatandaşlık politikalarına eleştirilerini ortaya koymaya çalışacaktır.

Özet

Klasik dönem Osmanlı Devleti’nde Osmanlı kimliği, sultanın merkez ve taşra birimlerinde atamış olduğu tüm kamu görevlileri için kullanılan bir tabirdir. Bütün Osmanlı tebaasını kuşatan, yönetilen bireylerin üst kimliği olarak tanımlanan bir adlandırmadan söz edemeyiz. Tanzimat Dönemi ile birlikte Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasını eşit hak ve yükümlülükler sahip vatandaşlar olarak tanımlama çabası yönetici sınıf tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat reformları olarak adlandırılan düzenlemeler siyasi ve hukuki olarak Osmanlı tebaasını eşit vatandaşlar haline getirmek amacıyla taşır. Osmanlı kimliği, bu dönemde, idealize edilmiş bir üst kimlik olarak, yönetici sınıfın sahip olduğu bütün ayrıcalıklar kaldırılarak, bütün Osmanlı vatandaşlarını kuşatan, tanımlayan bir kimlik olarak kullanılmaya başlamıştır.

Islahat Fermanı’nın ilanı, Osmanlı Devleti’nin eşit vatandaşlık politikaları içerisinde önemli bir adım olarak kabul edilir. Bununla birlikte söz konusu metin, Müslüman tebaanın hâkim millet olarak kendilerini devletin sahibi olarak görüyor olmaları bakımından konumlarını sarsmış, Müslüman halkın Tanzimat hükümetlerine karşı tepkilerini artırmıştır. Dönemin gazeteleri, fermanın hükümlerini ve siyasi eşitlik anlayışını Tanzimat paşalarının makamlarını koruma ve Avrupalı devlet adamlarına yaranma çabası olarak değerlendirmişlerdir. Gazete yazılarının bir kısmında fermanı ilan eden

hükümet ve mensupları Müslüman görünümü Avrupalı olarak suçlanmaktadır.

Tanzimat dönemi aydınları, Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar, Islahat Fermanı sonrasında gerçekleştirilen reformları, Avrupalı devletlerin arzu ve istekleri çerçevesinde gerçekleştirilen, sınırlı bir kesime hitap eden, gayrimüslim halkların konumunu iyileştiren düzenlemeler olarak görmektedirler. Ali Suavi, Muhbir gazetesinde yazdığı Islahat başlıklı yazıda, hükümetin düzenlemelerinin, Müslüman halk tarafından arzu edilmeyen icraatlar olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Ali Suavi'nin aynı gazetede "Rusya Entrikası" başlıklı yazıda ise Islahat Fermanı sonrasında Avrupalı devletlerin gayrimüslim halkları himaye politikalarının ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalenin arttığını belirtmektedir.

Yeni Osmanlı aydınlarca şiddetle eleştirilen Islahat Fermanı, Mustafa Reşit Paşa tarafından da eleştirilmiştir. Paşa, Islahat Fermanı'yla azınlıklara tanınan ayrıcalıkların, Avrupalı devletlerin iç hukuka müdahalesi için birer araç olacağını belirtmiş, Islahat Fermanı'nın ruhani liderlere maaş bağlanması, yabancılara "tasarruf-ı emlak" hakkının tanınması gibi hükümlerini 'Avrupa'ya verilen bir tahrip aracı olarak" değerlendirmiştir. Islahat Fermanı'nın ilanı öncesinde gerekli hazırlıkların ve tedbirlerin yapılmadığını belirten Paşa, Hristiyanlarla Müslüman halk arasında yaşanan sorunlarda sorumluluğun hükümet olduğunu belirtmiştir. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Cebel'deki isyan hareketi ile ilgili değerlendirmeleri Mustafa Reşit Paşa'nın kanaatlerini doğrular şekildedir. Müslüman-Hristiyan halkın arasındaki gerginliğin temelinde yatan etkeni, halkın geleneksel siyasi düşünce ve tutumları olarak değerlendiren aydınlar, Avrupalı devletlerin himaye politikaları ile Osmanlı devletine olan bağlılıklarının azaldığını belirtmektedirler.

Islahat Fermanı dönemin basınında, Osmanlı idaresinin bağımsızlığını olumsuz olarak etkileyen, iç idarenin işleyişini bozan bir hukuki düzenleme olarak görülmüştür. *Hürriyet* gazetesinde, Islahat Fermanı, Müslüman halkın vicdanını yaralayan, devletin himaye ve korumasından uzaklaştıran, Avrupalı devletlerin ise müdahalelerine idareyi açık hale getiren bir düzenleme olarak değerlendirilmiştir. Tanzimat aydınları, gayrimüslim tebaaya tanınan hakların eşitlikten daha fazla imtiyaza dönüşmesine itiraz etmişlerdir. Bunun yanında, söz konusu imtiyazların Hristiyanları tatmin etmediğini belirtmişlerdir.

Islahat Fermanı'na yönelik eleştirilerin devamı olarak, Arazi Kanunnamesinde yapılan değişiklik ile yabancılara emlak tasarruf hakkının tanınmasına yönelik tepkiler de gösterilebilir. Yabancıların Osmanlı iç hukukuna ve mahkemelerine riayet etmeleri ve olağan vergileri kabullenme şartıyla uygulamaya konulacak olan düzenleme, Osmanlı tebaasının mali durumunu kötüleştirecek, Müslüman halkın tarlasını, toprağını elinden çıkarmaya götürececek bir kanun olarak görülmüştür.

Bunun yanında Islahat Fermanı'nın ilanı sonrasında, gayrimüslim mahallelerde artan izinsiz yapılaşma, inşaat ve tamirler, geleneksel mimarinin dışında büyük çan kuleli kilise inşaatları Müslüman halkı rahatsız eden gelişmeler olmuştur. İzinsiz inşaat ve tamirlerde Osmanlı hükümetinin bu tür girişimlere sert muamele yerine yapıcı çözümler üretmesi, inşaatlar için ruhsat alınmasını teşvik etmesi tepkileri artırmıştır.

Hristiyan tebaanın Avrupa devletleri tarafından himayesi, Müslüman halkın gündelik hayatını zorlaştıran bir olgu olmuştur. Müslüman halkın Hristiyan Osmanlı vatandaşları ve tüccarlarla olan ilişkilerinde yaşanan sorunlar Avrupalı devletlerin himaye politikaları ile birlikte kolayca bir uluslararası soruna dönüşmüştür. Ticari hayatta bu güçlük daha açık olarak gün yüzüne çıkmıştır. Avrupa devletlerin vatandaşlığına geçen, fakat Osmanlı Devleti'nde yaşamaya devam eden gayrimüslim tebaa, yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklarla ticaret yapmaya devam etmişler, büyük servet edinmişlerdir. Avrupa vatandaşlığına geçen gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, toplumda idari, mali ve hukuki pek çok probleme de neden olmuşlardır.

Osmanlı tebaası içerisinde Avrupalı devletlerin vatandaşlığına geçen çok sayıda kişinin varlığı, Osmanlı Devleti'nin Osmanlı vatandaşlığından çıkmayı önleyici tedbirleri almasını gerektirmiştir. Özellikle iç hukukun işleyişinde Avrupa devletlerinin vatandaşlığına geçen kişilerin neden olduğu sorunlar, Avrupalı devletlere tanınan imtiyazların tartışılmasına ve kaldırılması taleplerine neden olmuştur. Avrupalı devletlerin kendi mezhep ve inancındaki Osmanlı tebaasını himaye politikaları kavmiyet fikrinin bu halklar arasında yayılmasına ve Osmanlı ittifadı düşüncesinin yara almasına neden olmuştur.

1869 Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu'nun getirmiş olduğu eşit vatandaşlık anlayışı, gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıkların kaldırılması ilkesi ile birlikte dönemin aydınlarınınca desteklenmiştir. Yeni Osmanlı aydınlar, tek bir Osmanlı milleti yaratma idealini benimsemiştir. Bununla birlikte Osmanlı ittifadının Müslüman halkın aleyhine işleyen Islahat Fermanı hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesi fikrini önermişlerdir. Sözü ettiğimiz aydınların Osmanlı hükümetinin yürüttüğü eşit haklar esasına dayalı siyasi vatandaşlık politikası ile ilgili olarak ikinci önemli tespit ve talep, Avrupalı devletlerin gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını himaye politikalarının önüne geçilmesidir. Bu uluslararası siyaset, özellikle iç hukukun işleyişini zorlaştıran ve davaları sonuçsuz bırakan, çoğu zaman da Müslüman halkın aleyhine gelişen düzenlemelere neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Islahat Fermanı, Osmanlı Kimliği, Vatandaşlık, Eşitlik, İmtiyazlar

Edict of Reform and Political Citizenship Policies in Turkish Press in the Tanzimat Period: Criticism and Reactions

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"
[itobiad]

ISSN: 2147-1185

Abstract

The post-Tanzimat period in Turkey witnessed a number of political and legal arrangements taken for the formation of a new political supra-identity including all citizens in the Ottoman society. The construction of the Ottoman identity as a supra-identity for the whole Muslim non-Muslim citizens brought along many problems as well. However, the change of this identity in terms of the factor of human living in Turkey and its problems has not been studied in detail as an area of resistance in terms of Muslim Anatolian people. The perspectives of Muslim Turks on the state among the citizens of the Ottoman state, and their views on new positions assigned to them within the political and social order during the post-Tanzimat period are very important in terms of the studies on citizenship and identity. In this respect, this study attempts to reveal the perspectives and criticisms of human factor of the Ottoman administration, which becomes centralized after the Tanzimat and transformed into a legally modern structure, on administrative and legal arrangements made after the Edict of Reform, the policies of equal citizenship, and the Ottoman identity in *Hurriyet*, *Le Mukbir*, *Basiret*, *İlbret* and *Diyojen* newspapers.

Summary

In the classical period Ottoman Empire, the Ottoman identity was a term used for all public officers appointed by the sultan in the central and provincial units. We cannot talk about a naming that involves all Ottoman subjects and is identified as the supra-identity of the ruled individuals. Along with the Tanzimat Period, the effort to identify all Muslim and non-Muslim subjects as the citizens with equal rights and obligations was attempted to be realized by the ruling class. The arrangements called as the Tanzimat reforms politically and legally aimed to transform Ottoman subjects into equal citizens. In this period, the Ottoman identity began to be used as an identity that involved and identified all Ottoman citizens by removing all privileges of the ruling class, as an idealized supra-identity. The declaration of the edict of reform is considered as an important step within the equal citizenship policies of the Ottoman Empire. Nevertheless, the relevant text shook the positions of the Muslim subjects in that they considered themselves as the dominant nation as the owner of the state, and the reactions of the Muslim people against the Tanzimat governments. The newspapers of the period considered the provisions and understanding of political equality of the edict as the Tanzimat pashas' efforts to protect their authorities and to ingratiate themselves with the European statesmen. In some of the newspaper articles, the government and its members who declared the edict were charged as the Muslim-looking Europeans.

The intellectuals of the Tanzimat period, and the New Ottomans such as Ali Suavi, Namık Kemal, and Ziya Pasha, considered the reforms made after the Edict of Reform as the arrangements that were made within the framework of the wishes and desires of the European states, addressed a limited segment and improved the position of non-Muslim peoples. In his article entitled "Islahat [Reform]" in Muhbir newspaper, Ali Suavi indicated that the arrangements of the government were regarded as the practices undesired by the Muslim people. In his article entitled "Rusya Entrikası [Russia's Intrigue]" in the same newspaper, Ali Suavi indicated that European states' policy of protecting non-Muslim and intervention in the internal affairs of the Ottoman Empire increased after the Edict of Reform.

The Edict of Reform, which was strongly criticized by the New Ottoman intellectuals, was also criticized by Mustafa Reşit Pasha. Pasha stated that the privileges granted to the minorities with the Edict of Reform would be a means for European states' intervention in domestic law, and he considered the provisions of the Edict of Reform, such as "putting spiritual leaders on a salary" and "granting foreigners with the right to purchase the real estate property", as "a destructive means granted to Europe". Pasha, who stated that the necessary preparations and measures were not made before the declaration of the Edict of Reform, indicated that the government was responsible for the problems between the Christians and the Muslim people. The evaluations of Namık Kemal and Ziya Pasha related to rebellion movement in Cebel confirmed the opinions of Mustafa Reşit Pasha. The intellectuals, who considered that the underlying factor of the tension between the Muslim-Christian people was the traditional political thoughts and attitudes of the people, indicated that the European states' protection policies and their loyalty to the Ottoman state decreased.

In the press of that period, the Edict of Reform was considered as a legal arrangement that negatively affected the independence of the Ottoman administration and disrupted the functioning of the domestic administration. In the Hürriyet newspaper, the Edict of Reform was considered as an arrangement that hurt the conscience of the Muslim people, removed from the custody and protection of the state, and made the administration open to the intervention of European states. The intellectuals of the Tanzimat period objected to the transformation of rights granted to non-Muslim subjects into privileges more than equality. Furthermore, they stated that those privileges did not satisfy the Christians.

The reactions to granting foreigners with the right to purchase the real estate property along with the amendment to the Land Code can be shown as a continuation of the criticism against the Edict of Reform. The arrangement, which would be put into practice on condition that foreigners would comply with the Ottoman domestic law and courts and would accept the ordinary taxes, was considered as a law that would deteriorate the financial situation of the Ottoman subjects and would cause Muslim people to sell their fields and land.

Furthermore, following the declaration of the Edict of Reform, increasing illegal housing, construction and repairs in non-Muslim neighborhoods, and the constructions of churches with big bell towers apart from traditional architecture were the situations that disturbed the Muslim people. In illegal constructions and repairs, the fact that the Ottoman government produced constructive solutions instead of harsh treatment for such attempts and promoted obtaining license for constructions increased the reactions.

The protection of the Christian subjects by the European states became a phenomenon that made the daily life of the Muslim people difficult. The problems experienced in the relations of the Muslim people with the Christian Ottoman citizens and merchants easily turned into an international problem along with the protection policies of the European states. This difficulty appeared more clearly in business life. The non-Muslim subjects, who became citizens of European states but continued to live in the Ottoman State, continued to trade with the privileges granted to foreign traders and made great fortunes. Non-Muslim Ottoman citizens who became European citizens also caused many administrative, financial and legal problems in society.

The presence of many people who became citizens of European states within the Ottoman subject required the Ottoman State to take measures to prevent people from getting out of Ottoman citizenship. The problems caused by those who became the citizens of European states, especially in the functioning of domestic law, led to the requests for the discussion and removal of privileges granted to European states. European states' protection policies of Ottoman subjects of their own sect and belief caused that the idea of nationalism spread among these people and that the idea of Ottoman union was hurt.

The understanding of equal citizenship introduced by the 1869 Ottoman nationality law was supported by the intellectuals of the period along with the principle of removing the privileges granted to the non-Muslims. New Ottoman intellectuals adopted the ideal of creating a single Ottoman nation. Nevertheless, they proposed the idea of reviewing the provisions of the Edict of Reform of the Ottoman nationality which were against the Muslim people. The second important determination and demand regarding the political citizenship policy of the relevant intellectuals based on equal rights exercised by the Ottoman government was to prevent European states' protection policies of non-Muslim Ottoman citizens. This international politics led to arrangements that especially complicated the functioning of domestic law and left the lawsuits inconclusive, and often developed against the Muslim people.

Keywords: Edict of Reform, Ottoman Identity, Citizenship, Equality, Privileges

Giriş

Hâkim bir ulusal kimlik, geçmişte var olan, siyasal ve sosyal olarak toplumun ve devletin kurumlarını inşa eden bir insan topluluğuna dayanır (Günalp, 2017, s. 14). Osmanlı Devleti'nde tüm Osmanlı cemaatlerini kapsayan üst bir Osmanlı kimliği, geleneksel ve modern temalarla birlikte yönetici sınıf tarafından Tanzimat reformları olarak adlandırılan politikalarla inşa edilmeye çalışılmıştır. Gerçekte kolektif bir Osmanlı kimliği Osmanlı toplumunda, sosyal hayatta mevcut değildir (Ortaylı, 1999, s. 78; Sabev, 2014, s. 101). Klasik dönemde Osmanlı kimliği, Osmanlı hanedanının ve bu hanedanın dağıtmış olduğu siyasal ve idari yetkileri kullanan dar bir yönetici kitlenin kimliği olarak tanımlanmıştır (Öğün 2009, s. 324, 333).

Tanzimat dönemine kadar, bireye inen ve doğrudan bireyi tanımlayan bir Osmanlı kimliği yoktur. Osmanlı siyasal kimliğini belirleyen en temel unsur yönetimin bir parçası olmaktır. Bu kimliğin temel unsurlarının zaman içinde değiştiğini de ifade etmek gerekir (Yeşil, 2014, s. 124). Osmanlı kimliğinin temel unsurlarından birisi ve belki en önemlisi, yönetici siyasal elitin Türkçe konuşmasıdır. (Yılmaz, 2012, s. 95-101) Fakat bu kimliği paylaşan herkesin modern ulusçuluk teorisinde olduğu gibi ortak bir tarih anlayışı ve millet şuuruна sahip olduğunu söylemek güçtür (Ortaylı, 1999, s. 80).

Osmanlı toplumunda yönetici sınıfın konumunu belirleyen sabit semboller olduğu gibi, tebaa arasında da cemaatlerin ayırt edilmesine ve bireylerin mensup oldukları cemaatlerin taşıdıkları sembolere dayalı olarak tanınması anlayışına dayanan, kökleri geçmişe kadar uzanan sosyal düzenlemeler vardır. Osmanlı yönetiminde, Onsekizinci yüzyıla kadar kimliğin biçimsel farklılıklar ve özellikler taşıyan kıyafet ile ayırt edilebilmesine dair katı bir düzenleme vardır (Aksan, 2011a, s. 307, 313). Osmanlı şehirlerinde var olan idari düzen, mahallelerde birlikte yaşamaya izin verirken, iç içe yaşamının önünü kapamıştır (Lory, 2011, s. 298; Smyrnelis, 2011, s. 207). Bununla birlikte Osmanlı şehirlerinde dini cemaatlerin yoğunlaşarak yaşadıkları, Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi mahalleleri vardır. Söz konusu birlikte yaşama kültürünün işlevsel olarak en temel aracı Türkçe'dir (Landweber, 2011, s. 413).

Osmanlı yönetici sınıfı içerisinde yerel idareciler etnik olarak karma bir kimliğe sahiptir. Mahalli yönetimde Osmanlı kimliğini temsil eden idareciler, merkezi hükümetin kendilerine tanıdıkları hakları kullanırken üst yönetimin belirlemiş olduğu hukuki ilkelere ve anlayışa uygun hareket etmişlerdir. Bununla birlikte yerel idarecilerin sorumluluklarını yerine getirirken bazen doğuştan sahip oldukları etnik ve dini kimlikle çatışan kararlar almak zorunda kalmışlardır. Rumlar, Rum metropolit ve piskoposlar, devletin taşradaki idari yetkilisi olan muhassıl ve voyvodalar yerel kimliklerinin dışında siyasal olarak bu üst kimliği kullanmışlardır (Erdönmez, 2011, s. 413). Bu bakımdan, Osmanlı kimliğinin belli bir etnik köken ve inançtan bağımsız olarak, siyasal idarenin ideolojisini benimsemek

ve onun koşullarına uyum sağlamakla oluştuğunu ifade edebiliriz (Ortaylı, 1978, s. 170; Koyuncu, 2004, s. 204).

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla vaat edilen hukuki eşitlik, din ve mezhep farkı gözetmeksizin Müslim ve gayrimüslim bütün cemaatleri Osmanlı kimliği altında toplamayı amaçlamıştır. Söz konusu Osmanlı kimliği, bu dönemde, idealize edilmiş bir üst kimlik olarak, idari ve hukuki düzenlemelerle, yönetici sınıfın sahip olduğu ayrıcalıkları kaldırarak, bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayan, tanımlayan bir kimlik olarak kullanılmaya başlamıştır (Mardin, 1996, s. 344).

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin, Avrupalı devletlerin müdahalelerine son vermek, milliyetçilik politikalarını önlemek gayesi ile ilan ettiği Islahat Fermanı'nın eşit vatandaşlık hükümlerinin ve bu hükümler çerçevesinde uygulanan siyasi, idari ve sosyal politikaların dönemin basınında, *Hürriyet*, *Le Mukbir*, *Basiret*, *İbret*, *Hadika* ve *Diyojen* gazetelerinde, nasıl tartışıldığını ve eleştirildiğini, siyasi idareye yönelik oluşan kanaat ve tepkileri analiz etmeye ve değerlendirmeye çalışacaktır.

Eşit Vatandaşlık Politikaları ve Bir Problem Alanı Olarak İmtiyazlar

On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı devletinin dâhilî ve haricî zorunlulukları, hayatta kalma ve savunma için gereken önlemleri almayı, Osmanlı tebaasının içerisindeki gayrimüslim nüfusu da kapsayıcı politikalar üretmeyi gerektirmiştir (Aksan, 2011b, s. 10). Osmanlı hükümeti Tanzimat ile başlattığı hukuki düzenlemelerle, toplumsal eşitsizliği sınırlayarak, cemaatler arası sosyal bütünleşmeyi sağlamak istemiştir. Yönetici sınıf, tüm tebaaya eşit hak ve statü sağlamak için, toplumda geleneksel olarak var olan, İslâmî inanç ve değerler çerçevesinde oluşmuş somut ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu sebeple Sultan Abdülaziz döneminde, 18 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda Sultan, öncekilerden daha açık bir dille, dini inançlarına, etnik kökenine bakılmaksızın Osmanlı vatandaşı olan herkese eşitlik sağlanacağını resmen bildirmiştir. Ferman, Osmanlı topraklarında yaşayan bütün gayrimüslimleri "tebaa-yı şahane", "tebaa-yı saltanat-ı seniyye" gibi kuşatıcı ve kapsayıcı bir dil kullanmıştır (Lewis 1996, s. 578, Küçük, 1987, s. 17).

Islahat Fermanı'nın ilanı, Müslüman tebaa ile hükümet arasında ilişkilerin soğumasına ve Müslüman tebaanın hükümetin meşruiyetini sorgulamasına neden olacak gelişmelere başlangıç olmuştur. Müslüman halkın hükümete güvensizlik duymasında Hristiyan Osmanlı halkları lehine yapılan hukuksal düzenlemelerin payı vardır. Tanzimat idarecileri, Islahat Fermanının ilanı üzerine oluşan muhalif kamuoyu tarafından Osmanlı toplumunun değerlerini bilmez, bilir ise önemsemez, "Türkçe bilir Avrupalı" olarak tanımlanmaya başlamıştır ("Avrupa şarkın asayişini ister", 1868, *Hürriyet*,

24, 6-7; Namık Kemal, 2019, s. 162-164). Dönemin gazetelerinin, Islahat Fermanı'nın ilanı ve hükümlerin içeriğinin Avrupalı diplomatlarca belirlenmiş olmasına karşıt bir tepkisi vardır. Yeni Osmanlı aydınlardan Ayetullah Bey, *Sadrazam Âli Paşa'nın Muhakemesi* adlı eserinde "Müddet-i sadaretinizde yalnız Fransa sefirinin icrâ-yı nüfuzuna âlet olmuş idiniz. (...) Siz, Devlet-i Aliyyenin hariciye nazırı değil idiniz, Avrupa'da en müteneffiz [nüfuzu geçen] olan devlet hangisi ise daima ânın İstanbul'da bir sefiri idiniz" (Ayetullah Bey, 1326, s. 21) ifadelerini Tanzimat paşalarının Fransız, İngiliz ve Rus sefirlerin istek ve arzuları doğrultusunda hareket ettiklerini iddia için kullanmıştır. Namık Kemal ve Ziya Paşa da Islahat Fermanı'nı "İmtiyaz fermanı" olarak nitelerler ve Babıali tarafından fermanın imzasını hükümetin Avrupa devletlerine yaranma ve makamlarını koruma çabası olarak değerlendirirler.

Ziya Paşa, Avrupa devletlerinin ve konsoloslarının devletin siyasi ve idari kararlarında artan etkisine dair düşüncelerini mizah ve ironi katarak şu şekilde ifade eder: "Vah Koca Babıali, sen bugünleri de mi gördün? Dava-yı dirayetlerini yere göğe sığdıramaz vükelâ idaresindesin. Yılda üç milyon kise vâridâtın ve bu kadar bin askerinin ve donanma ve mühimmâtın var. Saltanatın şevketin yerinde. Bu derece itibarsızlık sana nereden geldi?" (Ziya Paşa, 1868, Başlıksız Yazı, *Hürriyet*, 12, 2) Aynı makalede hükümetin Avrupa devletlerine karşı tavizkâr tutumu, Âli Paşa icraatları üzerinden tartışılarak "Mahut [Adı geçen] imtiyaz fermanını neşreyledin, Hristiyandan valiler, paşalar, bâlâlar, ulâlar yaptın" ifadeleri ile olumsuz bir şekilde dile getirilir.

Özellikle Avrupa devletlerinin elçilerinin, konsolosları aracılığı ile edindikleri çoğu zaman yanlış ve abartılı bilgiler nedeniyle Osmanlı idaresinin işleyişine müdahale etmeleri dönemin kamuoyunun, Tanzimat basınının şikâyet konusudur. Bu şikâyetler nedeniyle mahalli idarecilerin görevden alınması, sürgün edilmesi iç idarenin işleyişi açısından olumsuz bir durumdur. Kariyerinin bir aşamasında İzmir valiliği yapan Mehmed Emin Âli Paşa da Avusturya konsolosu tarafından yapılan şikâyetler neticesinde, İzmir valiliğinden alınmıştır (Pınar, 2007, s. 34).

Tanzimat idarecileri ile Avrupa devletlerinin elçileri arasındaki yakın ilişki ve dostluk, dönemin aydınlarıncı eleştirilirken (Ziya Paşa, 1869, "Hatıra", *Hürriyet*, 62, 6) söz konusu yakınlık, Londra'da Fransızca basılıp yayınlanan *L'Internationale* isimli gazeteye de konu olmuştur. Söz konusu gazeteye İstanbul'dan gönderilen imzasız bir mektupta, Fransa'nın İstanbul sefirinin Osmanlı hükümeti ve devlet adamlarıyla olan samimiyeti Fransa'nın çıkarları açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Aynı yazıda Osmanlı hükümetinin söz konusu dostluğu kullanarak Türkçe bilmeyen ve olaylara yeterince vakıf olamayan sefirleri yanılttıkları da iddia edilmiştir. Avrupalı sefirlerin, tercümanlar aracılığı ile işlerini yürütmeleri, Rum ve Ermeni Osmanlı tebaasından olan tercümanların güvenilirmezliği söz konusu yazıda Fransız hükümetinin çıkarlarına aykırı bir durum olarak ifade edilmiştir. ("Fransızca Londra'da basılıp yayınlanan *Enternasyonal* isimli gazeteye İstanbul'dan gönderilen imzasız bir mektub" 1868, *Hürriyet*,

19, 7) Sözkonusu durum başka bir Avrupalı tarafından, Osmanlı memleketlerinde, mahalli gazeteleri yeterince gelişmemiş, yerli halk ile de diyalog imkânı sınırlı Avrupalı diplomatların Levanten Avrupalılar ve hükümet tarafından kandırılma tehlikesi ile karşı karşıya oldukları şeklinde yorumlanmıştır. (Slade, 2012, s. 54; Olivier, 1977, s. 177)

Tanzimat idarecilerinin söz konusu baskı ve müdahalelere rağmen yabancı elçilerle dostluklarını stratejik bir üstünlük olarak gördüklerini ve konumlarını güçlendiren bir unsur olarak kullanmaya devam ettiklerini dönemin kayıtlarında görmek mümkündür:

“Hatta meşhurdur ki mazmûn-furûşlukta, nükte-gûlukta, âdem eğlendirmekte bayağı pederinin şöhretine hâlel vermek derecesine varmış olan Fuad Paşa: ‘Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette [yukarıdan] gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeğe ihtimal yoktur. Bunun için pabuçcu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmağa muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir’ der idi”
(Namık Kemal, 2019, s. 223)

Tanzimat aydınlarının İslahat Fermanı sonrasında yapılan idari ve hukuki düzenlemelerin toplumsal faydası ve devletin çıkarlarına uygunluğu konusunda şüpheleri vardır. *Muhbir*'de Ali Suavi, İslahat Fermanı'nın içeriği ve bu kanuna dayalı olarak yapılan düzenlemeler konusunda eleştirilerini dile getirir. Ali Suavi “ıslahat” adı altında yapılan düzenlemeleri halkın durumunu kötüleştiren politikalar, Avrupa'ya Osmanlı idaresini hoş göstermek için gösterilen boş çabalar olarak değerlendirir. İslahat başlıklı yazıda, Avrupa devletlerinin Osmanlı devletinde arzu ettikleri ıslahatın her devletin başka başka çıkarlarına araç olduğunu, hiçbirinin Osmanlı devletinin çıkarına hizmet etmeyi istemediğini ifade eder. (Ali Suavi, 1867, “İslahat” *Le Mukbir*, 14, 1) İslahat Fermanı'na dayalı olarak yürürlüğe konan eşitlik politikalarını Osmanlı halklarının ittihadını bozan bir düzenleme olarak yorumlar:

“Hasılı Hıristiyanlar himaye oluna oluna ve Babialî dahi idarede aczinden onlara imtiyaz vere vere iş bir hale geldi ki Müslümanlar Hristiyanların imtiyazâtına bayağı gıpta etmeğe başladılar ve bu gıpta gide gide hasede ve rekabete yüz tuttu. (...) Türkistan'da Hristiyanlar istedikleri gibi ve her mezhebe kiliseler yaparlar, çan çalarlar, her ayinlerini sokaklarda alenen icra ederler, rütbeler alırlar ve meclislerde aza ve paşa ve müşir

olurlar”, (Ali Suavi, 1867, “Suret-i mektub”, *Le Mukhbir*, 13, s. 3; Ali Suavi, 1867, “Hülasa-i Levâiyih”, *Le Mukhbir*, 2, 1-2)

Ali Suavi, hükümeti, Islahat Fermanı'nın hükümlerini kabul ile Balkan coğrafyasında Rus ve Yunan propagandasına kapı aralamakla, izin vermekle suçlar. Rusların Balkanlardaki konsolosları aracılığı ile hem Bulgarları tazyik ettiklerini (Ali Suavi, 1867, “Rusya Entrikası”, *Le Mukhbir*, 2, 2-3.) hem de Hristiyan halkların sahip oldukları geniş imtiyazlara rağmen Avrupalı devletlere gönderdikleri mektuplarla Osmanlı hükümetini şikâyet etmekten geri durmadıklarını, Osmanlı devletini Hristiyan halka zulmeden bir yönetim uygulamakla suçladıklarını belirtir. Hristiyan halkın, Islahat Fermanı'nın ilanı ile, Müslümanlara göre siyasi idareye karşı daha ayrıcalıklı bir konumda olduğunu ifade eder:

“Geçen Rusya muharebesi esnasında yalnız Hristiyanlara mahsus birtakım imtiyazı hâvi bir ferman-ı âlî sâdır oldu. Bununla *esas-ı idarenin*¹ ruhu olan ittihad-ı muamele ihlal edildi. Ve bu ferman Paris Muahedesine idhal edilerek Avrupa'nın umûr-ı dâhiliyemize vesâyeti kabul edildi. Sonra onun nâmı Islahat Fermanı konulmadı mı? Bundan takriben on on iki sene evvel Sultan Mecid merhum bir şiddetli Hatt-ı hümayun ile Babıaliye geldi, idarenin ıslahını emr etti. Islah namıyla yapılan şeyler saray borçlarının tesviyesi için konsolidenin icadından ve arada birçok paranın mukasemesinden ibaret değil midir?” (Ali Suavi, 1867, “İstanbul'dan mektup”, *Le Mukhbir*, 11, 2-3)

Islahat Fermanı'nın ilanı, Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa tarafından da eleştirilmiştir. Paşa, Islahat Fermanı'yla azınlıklara tanınan ayrıcalıkların, Avrupalı devletlerin iç hukuka müdahalesi için birer araç olacağını belirtmiş, Islahat fermanının ruhani liderlere maaş bağlanması, yabancılara “tasarruf-ı emlak” hakkının tanınması gibi hükümlerini ‘Avrupa’ya verilen bir tahrip aracı olarak” değerlendirmiştir. Ayrıca Reşit Paşa, Islahat Fermanının ilanı öncesinde, Müslüman halkın tepkilerini önlemek amacıyla gerekli tedbirlerin alınmadığını, bu sebeple isyan ve ayaklanmaların çıktığını, mesuliyetin dönemin idarecilerinin olduğunu belirtmiştir (Halaçoğlu, 1987, s. 27).

Gayrimüslimlerle Müslümanların eşitliğini öngören Islahat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra bir dizi ayaklanma ve çatışma ortaya çıkmıştır. Hristiyanlarla Müslüman halk arasında, 1850'de Halep'te, 1856'da Nablus'ta ve 1860'ta Şam'da çatışmalar yaşanmıştır. 1860 yılında Şam'da Hristiyanlara yönelik harekette vali merkezi otoritesini kaybetmek ve şehirde ortaya çıkan

¹ Bu kelime gazetede açık dizilmemiştir. Biz manadan yola çıkarak kelimenin doğru ifadesine çalıştık.

kargaşa ve gürültüleri görmezden gelmekle, isyancılarla zımnî bir işbirliği yapmakla suçlanmıştır (Ma'oz, 2006, s. 178). Söz konusu isyan, *Hürriyet* gazetesinde bir değerlendirmeye konu olmuş, gazete, şehirde yaşanan olumsuz olayları hükümetin ve mahalli idarenin kötü idaresine bağlamıştır. Şam'da Hristiyanlara tanınan imtiyazların diğer mahalli cemaatleri tazyik ettiği ve meselenin Hristiyanlara yönelik bir hareket olmaktan daha ziyade söz konusu ayrıcalıklara tepki olduğu dile getirilmiştir. Lübnan'da Cebel'de Maruniler ile Dürziler arasında çıkan çatışmaların da yine kötü yönetim sebebiyle olduğu Babıalı'nın Marunilere verdiği imtiyazların onları açgözlü hale getirdiği Dürzilere bu sebeple husumet ettikleri dile getirilmiştir ("Nutm-ı hümayunun mülahaza[sı]", 1868, *Hürriyet*, 2, 1-2 ; Küçük, 1987, s. 19).

Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Cebel'deki isyan hareketi ile ilgili yorumları çağdaş bir araştırmacı tarafından desteklenmekte, Lübnan'daki ayaklanmaya benzer şekilde Suriye'de Müslüman-Hristiyan gerginliğinin temelinde yatan etken, halkın siyasi düşünce ve tutumları olarak değerlendirilmektedir. Buna göre Suriye'de Müslüman halk, Hristiyanlara verilen haklar neticesinde bölgedeki ağırlıklarını kaybedeceklerini ve Hristiyanların Yahudiler kadar devlete bağlı olmadıklarını düşünüyorlardı (Ma'oz, 2006, s. 185). Bu düşüncelerin arkasında Avrupa devletlerinin sefaret görevlilerinin Hristiyanları himayesi ve Hristiyanların bu himayeye olan güvenleri vardır. Yahudi cemaatin Avrupalı devletler tarafından desteklenen ulusçuluk düşüncesini bir Hristiyan ideolojisi olarak görmeleri, onların tazyiklere kapılmamalarına ve on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin vatandaşlık politikalarına destek vermelerine neden olmuştur (Ortaylı, 1999, s. 83).

Islahat Fermanı dönemin basınında, Osmanlı idaresinin bağımsızlığını olumsuz olarak etkileyen, iç idarenin işleyişini bozan bir hukuki düzenleme olarak görülmüştür. Yeni Osmanlı aydınlarının metinlerinde, gayrimüslimlere tanınan hak ve imtiyazlar, hükümet eleştirisinin önemli konu başlıklarından biridir. Namık Kemal ve Ziya Paşa'ya göre söz konusu metin, hükümetin Avrupa devletlerinin takdirini kazanmak amacıyla Hristiyan tebaaya verdiği imtiyazlara kaynaklık etmektedir. Fermanın hükümlerinin Osmanlı mülkünü parçaladığı ve imtiyazların Hristiyan toplulukların bağımsızlaşması gibi olumsuz sonuçlar doğurduğu dile getirilmektedir (Namık Kemal, Ziya Paşa, 1868, "el-Hakku Ya'lu vela Yalu Aleyh" *Hürriyet*, 1, 2-4).

Hürriyet gazetesinde vatandaşlık politikalarının devletin esas unsuru Müslüman halkın vicdanını yaraladığı, Müslümanları Osmanlı tebaası diğer cemaatlere göre korumasız bıraktığı dile getirilir. Müslüman tebaanın hukukunu muhafaza görevi padişaha ve hükümetine dini naslar ve tarihi tecrübe kaynak ve delil gösterilerek hatırlatılır (Namık Kemal, Ziyâ Paşa, 1868, "Mes'ele-i Müsâvat", *Hürriyet*, 15, 1). Tanzimat aydınları, gayrimüslim tebaaya tanınan hakların eşitlikten daha fazla imtiyaza dönüşmesine itiraz

etmişlerdir. Tanzimat bürokratlarının ihanetle suçlanmasının temel nedenlerinden biri reform sürecinde Müslüman tebaanın hassasiyetlerinin dikkate alınmaması olmuştur. Bu da hem halk nezdinde hem de aydınlar nezdinde söz konusu idarecilere bir tepkiyle sonuçlanmıştır (Okutan, 2014, s. 40). “Hristiyanlara bazı müsaadeler vermekle Avrupa’yı tatyib ettiler [gönüllerini kazandılar]” cümlesini sık sık gazetelerinde tekrar eden Yeni Osmanlılar, söz konusu imtiyazların Hristiyanları tatmin etmediği gibi, Avrupalı devletleri de Hristiyanların Osmanlı mülkünde adalet ve hürriyet üzere yaşadıklarına ikna etmediğini belirtmektedirler (Namık Kemal, 1868, “Ve şavirhüm fi’l-emr”, *Hürriyet*, 4, 2).

Islahat fermanına yönelik eleştiri ve itirazların devamı olarak yabancıların Osmanlı mülkünde serbestçe toprak edinebilmelerine dair Arazi kanunnamesinde yapılan düzenleme, Osmanlı tebaasının mali durumunu kötüleştirecek, Müslüman halkın tarlasını, toprağını elinden çıkarmaya götürecek bir kanun olarak görülmüştür. Yabancıların Osmanlı iç hukukuna ve mahkemelerine riayet etmeleri ve olağan vergileri kabullenme şartıyla uygulamaya konulacak olan emlak tasarrufu hakkı (Ziya Paşa, 1868, “Ecebilerin tasarruf-ı emlak salahiyeti”, *Hürriyet*, 21, 2-5) Osmanlı sınırlarında ticaret yapan yabancılar karşı bir tepki de doğurmuştur (Davison, 1997, s. 51).

Bunun yanında Islahat Fermanı’nın ilanı sonrasında, gayrimüslim mahallelerde artan izinsiz inşaat ve tamirler, izinsiz yapılaşma Müslüman halkı rahatsız eden bir durum olmuştur. Fermanın ilanı sonrasında özellikle kilise inşaatları geleneksel boyut ve mimaride yapılmayarak, çan kuleli kilise inşaatlarında artış olmuştur. Rum kiliselerinde Osmanlı dönemine has çizgi ve mimari karakter yerine daha büyük ve eklektik bir mimari alınmıştır. İzinsiz inşaat ve tamirlerde Osmanlı hükümeti sert muamele yerine yapıcı bir tutum sergileyerek ruhsatsız inşaatları cezalandırmış ve ruhsat alınması ve padişahın onayı için teşvik etmiştir (Aygün, 2013, s. 123). 1863 yılında Akçaabat İlçesi Mayor köyünde gayrimüslim bir Osmanlı vatandaşının arsası üzerine kurulacak olan kilise inşaatı için yapılan başvuruda başvurunun Islahat Fermanına uygun olduğu kaydı da eklenmiştir. Hariciye Nezareti’ne yapılan başvuru uygun görülerek padişah iradesi ile onaylanmıştır. Yeni vatandaşlık politikaları sonrasında, gayrimüslim cemaatlerin okullaşma faaliyetleri de hızlanmıştır (Aygün, 2013, s. 128).

Müslümanlar, fermanın ilanını “Müslümanlar için ağlanacak bir gün” olarak ifade etmişlerdir (Davison, 2006, s. 72; Kara, 2007, s. 164). Müslüman halkı huzursuz eden uygulamalardan biri de gündelik hayat içerisinde İslami ilkelerin etkinlik alanına ilişkin sınırlamalardır. *Journal de Constantinople* “İşler Ramazan nedeniyle bu yıl hiç kesintiye uğramadı” diye bu sınırlamaya olumlu bakmaktadır. Gazetenin sözünü ettiği uygulama, Ramazan’da çalışma saatlerini azaltmaya dönük uygulamanın idare tarafından kaldırılmasıdır. 1850’de Babiali, Ramazan ayında kamu kurumlarının bütün gün açık kalması yönünde bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenleme sevinçli bir hadise olarak *Courrier de Constantinople*’de haber yapılmaktadır (Georgeon, 2011, s. 50).

Islahat Fermanı sonrasında Gayrimüslimlere tanınan imtiyazlar, özellikle Hristiyan tebaanın Avrupa devletleri tarafından himayesi, Müslüman halkın gündelik hayatını zorlaştırmıştır. Ticari hayatta bu güçlük daha açık olarak gün yüzüne çıkmıştır. Avrupa devletlerinin vatandaşlığına geçen, fakat Osmanlı Devleti'nde yaşamaya devam eden gayrimüslim tebaa, yabancı tüccarlara tanınan ayrıcalıklarla ticaret yapmaya devam etmişlerdir. Avrupa konsoloslarına tercümanlık yapan Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşları da edindikleri beratlarla Müslüman tacir ve halktan yabancı tüccarlar adına alışveriş yaparak büyük servet edinmişlerdir. Söz konusu konsolos ve tercümanların pek çok usulsüzlüğe başvurduğu şikâyetlerden ve mahkemelere yansıyan davalardan anlaşılmaktadır (Namık Kemal, 2019, s. 267-273). Osmanlı vatandaşı olan konsolosluk tercümanları, Osmanlı hükümetinden aldığı izin ile ticaret yapmasına rağmen cizye ve haraç ödemiyorlardı. Ticaret yapma hakkına sahip olan bu tercümanlarla yaşanan uyuşmazlıklar, iç hukukun uygulanması sürecinde problemlere neden olmuştur.

Söz konusu konsolosluk tercümanları, zamanla Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan "müstemin" tüccarın bütün haklarına sahip olmak için yabancı devletlerin vatandaşlığına geçmişlerdir. Büyük paralar karşılığında Avrupa devletlerinin konsoloslarının himayesini kazanmışlar, haksız bir şekilde zenginleşmişlerdir (Namık Kemal, 1868, "Usul-i Meşverete dair mektuplar", *Hürriyet*, 22, 8). Osmanlı Devleti'nde bazı elçiler², özellikle Ruslar, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına "patente" denilen bir belge vererek himayelerine alıyor, onların da kendileri gibi imtiyazlardan yararlanmalarını sağlıyorlardı (Çadircı, 1991, s. 112, 114-115).

1841 yılında Mustafa Reşit Paşa, yabancı elçiliklere gönderdiği bir yazı ile tabiiyet değiştiren Osmanlı vatandaşlarının tüm mal varlıklarını bırakarak üç ay içerisinde ülkeyi terk etmesini istemiştir. 1845 yılında ise tabiiyetini değiştiren Osmanlı vatandaşlarının yerinde tespit edilerek emlak ve arazilerinin devrinin takibi düzenlenmiştir. Dönemin Amerikan elçilik raporları, 1860 yılı itibarıyla tabiiyet değiştiren ve Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın himayesine giren İstanbul'da yaklaşık elli bin Osmanlı tebaasından söz etmektedir (Serbestoğlu, 2011, s. 204).

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs, Girit ve Anadolu'daki Rum vatandaşlarının Yunan tabiiyetine geçişini önlemek gayesi ile aldığı hukuki ve mali tedbirler yeterli olmadığı gibi izinsiz geçişlere ilişkin uyguladığı cezalar da gayrimüslim Osmanlı tebaasının yabancı vatandaşlığa geçişini engelleyememiştir (Erdönmez, 2011, s. 190. Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrasında Osmanlı tabiiyetinde bulunan pek çok Rum Yunanistan'a geçerek Yunan vatandaşı olmuştur. 1829 yılında yarısı Anadolu'da doğup

² "Hele mülkün ötesinde berisinde İtalya'dan gelme veya Rumdan bozma maaşsız konsolos memurları vardır ki namlarına imtiyazlı dolandırıcı denilse yalan olmaz" Namık Kemal, 2019, s. 269.

büyümüş sayısı üç yüz bini bulan Rum, Yunan vatandaşlığına geçmiştir. Rumların Yunan vatandaşlığına geçişi özellikle Ruslar ve Avrupalı konsoloslar aracılığı ile teşvik edilmiştir (Erdönmez, 2011, s. 178). Osmanlı vatandaşlığından çıkan Rumlar, tekrar Osmanlı topraklarına dönerek edindikleri yeni vatandaşlıkla müstemin statüsünde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durum gayrimüslim halkın bütün vergilerden muaf ve yabancı statüsünde imtiyazları kullanarak zenginleşmesine neden olmuştur. Bunun yanında bu kişiler zamanla adli, mali ve idari kuralları zorlayıcı tavır almışlardır. Bu sorunların kaynağı, imtiyazlar ve Avrupalı devletlerin izlemiş oldukları propagandist tutumdur.

On dokuzuncu yüzyılın başında, Avrupa devletleri, etki alanlarını genişletmek için, kendi mezheplerinde olan gayrimüslim Osmanlı tebaasına vatandaşlık vermeye başlamış ve onları himaye etmişlerdir. Bu uluslararası politika, Osmanlı Devleti'nde hukuki ve idari bir mesele olarak vatandaşlık problemini doğurmuştur. Avrupalı konsoloslar Osmanlı gayrimüslim cemaatlerini himaye ettiği gibi zamanla, Katolik cemaat mensupları Fransız vatandaşlığına, Protestanlar İngiliz ve Amerikan vatandaşlığına, Ortodoks Rum cemaat ise Yunan ve Rus vatandaşlığına geçmiştir (Ali Suavi, 1868, "Osmanlı'nın Osmanlı faidesini düşünerek mesele-i şarkıyeye bakışı", *Le Mukhbir*, 36, 1; Aygün, 2013, s. 127). Rusya, Küçük Kaynarca anlaşmasıyla elde ettiği Ortodoks Osmanlı vatandaşlarını himaye hakkını Eflak, Boğdan ve Bucak'ta konsolosluklar açarak sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde 1808 yılı itibariyle, Eflak ve Boğdan'da Rusya himayesinde 120.000; Avusturya himayesinde ise 260.000 Osmanlı tebaası vardır (Serbestoğlu, 2011, s. 197). *Muhbir*'de, Girit'te isyan sonrası Osmanlı tebaasından bir Rum'u konsolos olarak atayan Rusya'nın altı yüz Müslümanı Moskov tebaasına aldığı bildirilmektedir ([Ali Suavi?], 1868, "Girit'teki Ecnebler", *Le Mukhbir*, 19, 2). Başka devletlerin tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının ülkeyi terk etmeyerek elde ettikleri yeni vatandaşlığın hak ve imtiyazlarını kullanmaları zamanla bir iç hukuk meselesi haline almıştır. Osmanlı tebaası olan gayrimüslim halkın da imtiyazlardan istifade ederek Avrupa devletlerinin her fırsatta himayesini talep ettikleri dönemin kayıtlarında yer almaktadır. Söz konusu durum 1837 yılında İngiltere'nin İstanbul elçisi olarak görev yapan Ponsonby tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: "yabancıların bu ülkenin yerlilerine sağladığı koruma, korumadan yararlananların kolay kolay vazgeçemeyeceği bir şeydir". Ponsonby, Babıalî'nin tüm müdahalelerine rağmen konsolosların kendi bölgelerinde bir hükümdar gibi hareket ettiklerini de yazışmalarında dile getirmektedir (Serbestoğlu, 2014, s. 48).

Ali Suavi, *Le Mukhbir* gazetesinde "Şikâyet" başlığı altında yazdığı bir yazıda, gayrimüslim Osmanlı tebaasının karşılaştıkları sorunları Osmanlı hükümetine, mahkemelere, yerel idarecilere bildirmek yerine Avrupa devletlerinin himayesine başvurarak çözmeye çalışmalarını "yazık yazık aldanyorlar, haklarını kendi devletlerinden almağa çalışmayub da Türkistan'a bayağı parmak sokturuyorlar" ifadesi ile eleştirmektedir (Ali Suavi, 1867, "Şikâyet" *Le Mukhbir*, 2, 3). Yine aynı sayıda Ali Suavi,

imtiyazların iç hukukun icrasına ve Osmanlı halklarının ittihadına engel olan büyük bir problem olarak değerlendirerek “Ey İngiliz dostları Türkistan’dan şikayet olunacak hali size beyan edeyim. Şudur ki sizin Londra’nızda yalnız bir İngiliz kanunu var. Fransız kanunu yok, Mosko kanunu yok, Türk kanunu yok. Bizim İstanbul’umuzda her sınıf için başka başka kanun var” ifadeleri ile Tebaa-i Osmaniye’nin “Ben Osmanlıyım” diyebilmesi için bu kanunların uygulamadan kaldırılması ve tek bir kanunun uygulamaya konulması gereğine işaret etmektedir (Ali Suavi, 1867, “İhtar”, *Le Mukhbir*, 2, 4).

Avrupa devletlerinin Islahat fermanı sonrasında Osmanlı vatandaşları ile olan temaslarının olumsuz sonuçları, *Basiret* gazetesinde himaye politikalarına karşı savunmacı bir düşünce ile dile getirilmektedir. Karadeniz bölgesinde Rumların Rus propagandasına aldanarak Osmanlı tabiiyetinden çıkmaları, bu kişilerin Rus hükümeti ile yaşadıkları problemlerin ardından yine Osmanlı hükümetine vatandaşlık için başvurmaları savunmacı ve Rus politikasına karşıt bir söylemle ifade edilmektedir. Rus hükümeti tarafından vatandaşlığına geçen eski Osmanlı tebaasına küçük bir toprak parçası verilerek bu kişilerin fakruzarurete mahkûm edildiği, ödeyemeyecekleri şekilde borçlandıkları, büyük bir pişmanlıkla Osmanlı konsolosuna yardım talebi ile başvurarak tekrar Osmanlı topraklarına dönmek istedikleri söz konusu yazıda genişçe yer bulmaktadır. Meselenin Osmanlı hükümetince merhamet ve bağışlayıcılık anlayışı içerisinde, bu kişilerin borçları Rus hükümetine ödenerek, Osmanlı vatandaşlığına tekrar kabul edildikleri Trabzon’dan haber olarak *Basiret* gazetesinde duyurulmaktadır ([İmzasız], 1870, *Basiret*, 21, 3). Aynı gazetede imzasız “Necat” başlıklı yazıda da devletin vatandaşlarına “Ey muazzama-i Osmaniye mukaddime-i asayiş-i umumiye ittifaktır/Heyet-i müctemia-i beşeriyenin muhafaza-i hayatı ittifaktır” ifadelerinin yer aldığı yazıda milliyetçilik propagandalarına karşı Osmanlı halkının birliği kurtarıcı bir güç olarak izah edilir. ([İmzasız], 1870, “Necat”, *Basiret*, 21, 2-3)

Dönemin basınında genişleyen himaye propagandalarına karşı bir söylem geliştirildiğini görüyoruz. Bunlardan ilki yukarıda izah edildiği gibi Rus tabiiyetine geçenlerin düştükleri fakruzaruret hali ve sonrasında pişmanlık getirerek Osmanlı devletine tekrar sığınmalarıdır. İkinci söylem de Rus hükümetinin himaye politikaları ile ulaştığı Ortodoks tebaanın özellikle Bulgar kiliselerinin altın ve gümüş gibi değerli eşyalarını gasp etmesi ve Hristiyan tebaaya karşı gizli bir istismar politikası yürütmesidir ([Basiretçi Ali Efendi?], 1870, “Rus Medeniyet ve Dindarlığı”, *Basiret*, 55, 3).

1868-1870 yıllarında Avrupa’da yayınlanan *Hürriyet* gazetesi ile 1872-1873 yıllarında İstanbul’da yayınlanan *İbret* gazetesinde hukuk başlığı altında yayınlanan makalelerde, imtiyazların doğurduğu olumsuzluklar ve konsolosların himayesine sığınan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının neden olduğu uyuşmazlıklar hakkında pek çok örnek vardır. Söz konusu yazılarda, özellikle İngiliz Büyükelçiliğinin Osmanlı devletinde dağıttığı

konsolosluk beratlarının bütün Osmanlı coğrafyasına yayılan bir problem olduğu ısrarla dile getirilir.

Namık Kemal'in *İbret* gazetesinde yazdığı yazılarda mahalli hukuku işleyemez hale getiren kapitülasyonlardan ve söz konusu imtiyazları Osmanlı vatandaşlarının aleyhine kullanan konsolos ve yabancılardan şikayet etmektedir. Namık Kemal'in *İbret* gazetesinde Osmanlı devletinde esnaf ve zanaatkârların, tüccarın, kapitülasyonlardan gördüğü zararlara ilişkin yazmış olduğu bir yazının (Namık Kemal, 2019, s. 267-273) *Phare du Bosphore* gazetesinde itiraz edilmesi üzerine Namık Kemal, *Diyojen* gazetesinde meselenin devletin en önemli sorunlarından biri olduğunu ve Avrupalı devletlerin hiçbir konuda ittifak edemezken, kapitülasyonların devamı konusunda ittifak ve ağız birliği ettiklerini belirtir. *Diyojen* gazetesinde yayımlanan bir başka yazıda tekrar imtiyazlar konu edilir ve kapitülasyonların "bir memlekette iki hükümet bulunmak" gibi devletin hukuki işleyişinde bir sorun teşkil ettiği belirtilir (Namık Kemal, 1872, "Kapitülasyonlar", *Diyojen*, 166, 1-3).

Osmanlı mülkünde ticari mahkemelerde yabancıların yargılanması için tabi buldukları devletten izin alınması, davalara sefaret memurları ve tercümanların katılması, uyuşmazlıkları uluslararası bir seviyeye taşımıştır. Bu sebeple yabancılarla olan davalarda özellikle siyasi idarenin Avrupa'nın tepkisini kazanmamak düşüncesi ile hareket edip davanın kapanması yoluna gitmesi, çok fazla mağduriyete neden olması bakımından dönemin gazete yazılarında belirtilir (Namık Kemal, 2019, s. 173-177; Ayetullah Bey, s. 12-14). Osmanlı hukuk sisteminin ıslahı tartışılırken, sefaretlerle olan ilişkilerde elçi, tercüman ve yabancı tüccarlara gösterilen iltimaslar, bunların neticesinde birçok davanın sonuçsuz kalması büyük bir problem olarak gösterilir. Özellikle Midhat Paşa'nın Hariciye Nazırı olarak atanması üzerine Paşa'dan beklenen en acil ve önemli icraatın yabancı devletlere tanınan imtiyazların kaldırılması olduğu *Hürriyet* gazetesi yazarlarınca belirtilir (Namık Kemal, 1869, "Hariciye Nezareti", *Hürriyet*, 44, 1-6).

1869 yılında ilan edilen Tabiiyet Kanunnamesi ile Osmanlı idaresi, Hıristiyan Osmanlı tebaasının Avrupa vatandaşlığına geçişini engellemeyi ve aynı zamanda Avrupa devletlerinin konsolosluklarının himayesine giren Hristiyan Osmanlı tebaasının iç hukukun işleyişinde neden olduğu problemleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Osmanlı vatandaşlığının inşasına ilişkin politikalar, dinî referans alanının dışında gerçekleşen kanunlaştırma hareketleri ile eşzamanlı ve iç içe yürütülmüştür (Üstel, 2004, s. 25). Islahat fermanının eşit vatandaşlık anlayışı, 1869 tarihli *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi* ile ortak bir kimlik ilkesini de getirerek siyasi ve hukuki bir boyut kazanmıştır (Serbestoğlu, 2011, s. 209). Mahalli mahkemelerde, Avrupa devletlerine tanınan kapitülasyonlardan istifade ederek, soruşturma ve yargılamalardan kaçan vatandaşlığını değiştirmiş veya himaye edilen pek çok Osmanlı tebaası vardı. Tabiiyet Kanunnamesi, söz konusu vatandaşların yaratmış olduğu uyuşmazlıkları önlemeyi ve

ticaret mahkemelerinde yığılan ve çözülemeyen davaları da ortadan kaldırmayı amaçlıyordu (Üstel, 2004, s. 26; Reinkowski, 2017, s. 45).

Namık Kemal de Osmanlı tabiiyeti üzerine yazdığı bir yazıda Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere tanınan imtiyazların Müslümanların aleyhine bir eşitsizlik doğurduğunu ve fermanın hükümlerinin gözden geçirilerek Müslim gayrimüslim eşitliğinin tekrar sağlanmasını talep etmektedir (Namık Kemal, 1869, "Tabiiyet-i Osmaniye", *Hürriyet*, 39, 1-3)³.

Islahat Fermanı'nın eşitlik hükümlerine karşı çıkmakla birlikte dönemin aydınlarının siyasi iradenin hak ve sorumluluklar bakımından eşit, yeni bir vatandaş yaratma ve Osmanlı kimliği idealini desteklerler, fakat Yeni Osmanlılar, vatandaşlık ideali çerçevesinde tartışılan ve çözüme kavuşturulması gereken iki konunun üzerinde ısrarla dururlar. Bu konulardan ilki, hükümetin gayrimüslimlere tanıdığı geniş imtiyazların kaldırılması, ikincisi ise millet-i hâkime (hakim millet) olan Müslüman tebaanın aleyhine yürütülen politikaların hükümetçe önüne geçilmesidir.

Tek Millet Anlayışı ve Osmanlılık Fikri

1869 Tabiiyet Kanunnamesi, Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren var olan millet sistemi esasına dayalı cemaat örgütlenmesini kaldırmıştır. Millet-i hâkime olarak kendisini tanımlayan Müslüman Türk unsurunun konumunu ve aynı zamanda devletin sosyal düzeninde geleneksel olarak varlığını sürdüren cemaatler arasındaki hiyerarşiyi de değiştirmiştir. Islahat Fermanı ile başlayan eşit vatandaşlık anlayışına ilişkin politikaların bir devamı ve ürünü olan Tabiiyet Kanunnamesi, devletin bütünlüğü esasını dikkate alan, pratik olarak milliyetçilik isyanlarına karşı bir önlem olarak ilan edilmiştir.

Tanzimat dönemi yöneticileri, anayasal hukuk ile pekiştirilmiş, padişahın şahsı etrafında bir Osmanlı vatandaşlığı anlayışını inşa ederek devletin bekasını temin etmek istemişlerdir (Davison, 1997, s. 68; Üstel, 2004, s. 25). Eşit haklara dayalı tek bir Osmanlı vatandaşlığı anlayışı, Yeni Osmanlı aydınlar tarafından desteklenen bir düşünce olmuştur. Bununla birlikte söz konusu aydınlar, Osmanlı vatandaşlığı anlayışının icrasına ilişkin birtakım eleştiri ve yeni teklifler ortaya koymuşlardır.

Ali Suavi, haklar eşitliğine dayalı vatandaşlık anlayışının geleneksel Sultana sadakat ve bağlılık inancını ortadan kaldıracağına dair bir çekinceyi dile getirir. Padişah, Müslümanlara göre bir sultan ve halifedir, makamının kutsiyeti halkın nezdinde yüksek bir sadakat ve bağlılık inşa etmiştir. Hıristiyan nüfus, hiçbir zaman verilen bütün ayrıcalık ve hak eşitliğine

³ "Mesâil-i bedihyedendir ki bir memlekette imtiyazlı bir fırka oldukça imtiyazsız fırkalar onunla rekabet edemez, nitekim hiçbir vakit zâid nâkısla müsavi olamaz"; Başlıksız makale, (1868) *Hürriyet*, 7, 3.

rağmen ülkesine ve padişahına aynı sadakat ve bağlılığı göstermeyecektir (Çelik, 1994, s. 192). Fakat Ali Suavi'nin gayrimüslim tebaa ile eşit vatandaşlık hakkı anlayışına dayalı bir toplum ve devlet düzenine karşı olmadığını yazmış olduğu başka bir yazıda anlıyoruz. "Cümlemizin menfaati birdir, cümlemiz bir vatan evladınız" cümleleri ile tek millet anlayışını benimser (Ali Suavi, 1868, "Şahsiyat", *Le Mukhbir*, 28, 2).

Namık Kemal, *Hürriyet* gazetesinde "Usul-i Meşveret hakkında Mektuplar" başlığı ile yayınladığı yazı dizisinde "Şeriat umumun müsavata hükmeder" ifadesiyle eşit haklara sahip bir Osmanlı milletinin anayasal olarak da ifadesinin mümkün olduğunu belirtir: "Biz hala Rusyalıları bırakıp vatandaşımız olan Kevork, Hristo ile mi uğraşacağız? ... Şeriat umumun müsavata hüküm eder. Onu bıraktık akıl ve hikmet umumun müsavata hüküm eder, onu da bıraktık yalnız bir kaç kişinin hevesât-ı nefsâniyesi müsavat ve adaletin aleyhinde bulunuyor kıyamete kadar onlara mı tabi olalım?" (Namık Kemal, Usul-ü meşveret hakkında mektuplar VIII", *Hürriyet*, 22, 6-8). Kemal, *İbret* gazetesinde "İmtizâc-ı akvâm" başlıklı yazısında, Osmanlı tebaasının bütününe kurtuluşunu Osmanlı kimliğine sahip çıkmakla mümkün görür (Namık Kemal, 2019, s. 98-99). Hukuki eşitliğin şeri ve örfi hukuka uygunluğunun tartışılmasını Osmanlı devletinin aciliyet arz eden iç ve dış meseleleri yanında tali bir mesele olarak düşünmektedir:

"Şurasını iyice anlayalım ki Osmanlıların tâlib olduğu hükümet-i İslâmiyenin manası bir kaç Müslüman mesned-i ikbale geçsin, hangi mezhepte olursa olsun sâir vatandaşları bâr-ı zulüm altında ezsün mahv etsün demek değildir. Biz memleketimizde bir hükümet-i âdile isteriz, evvelâ Osmanlı hanedanının zir-i saltanatında olsun. Sâniyen kanun-ı idaresi şeri-i Ahmediye mutabık bulunsun. Ama mezahib-i sâire ashabında Sabi gibi bir adam çıkar da Şeyhülislam Hasan Efendiyi bihakkin ilzam eder veyahud bir mesnede Hüsnü Paşa'dan lâyük bulunmuş varsın etsün, varsın bulunsun" (Namık Kemal, 1868, "Usul-ü meşveret hakkında", *Hürriyet*, 22, 7).

Avrupa devletlerinin himaye politikaları dolayısıyla temas ettiği halkların kavmiyet ve mezhep politikalarına sarıldığı, bu politikaların ulaşmadığı halkların ise milliyetçilik davasından uzakta, Müslim ve gayrimüslim Osmanlı milleti olarak ortak duygu ve düşüncüyü paylaştığını Ziya Paşa *Hürriyet* gazetesinde yazdığı başlıksız bir yazıda belirtir. Hristiyan tebaanın Avrupa devletlerinin propagandası nedeniyle devlete karşı isyana kalkıştığını gerçekte Osmanlı tebaası içerisinde Ermenilerin "âdât-ı İslâmiye ve ahlâk-ı Osmaniye'ye" yaklaşmış bir millet olarak başka bir devletin propagandasına kolay kolay alet olmayacağı, Bulgarların ise "şimaldeki karakuşun (Rusya'nın) pençe-i istiklaline" düşmekten korkarak Osmanlı

mülkünde yaşamayı tercih edeceklerini dile getirir (Ziya Paşa, 1869, Başlıksız Yazı, *Hürriyet*, 39, 6).

Basiret gazetesi yayın politikası olarak Osmanlı milletlerinin ittihadını ve bir Osmanlı vatandaşlığı anlayışını benimser. Ziya Paşa'nın yukarıdaki ifadelerine benzer şekilde Hayreddin Bey de gayrimüslim Osmanlı halklarını Osmanlılık ve İttihad fikri etrafında birleşmeye çağırır, Osmanlı halklarının milliyetçilik propagandasına kapılmalarının büyük devletlerin çıkarlarına hizmet edeceği "İttihad-ı Osmanî" başlıklı yazıda dile getirilir. 1870-1871 Prusya Fransa arasındaki savaşın "Ren nehri kenarlarından Doğu'ya Memleketeyn, Sırbıya ve Karadağ gibi eyalât-ı mümtâzeleri" de içerisine alabileceği ihtar edilerek, bu memleket halklarının "zât-ı hazret-i şehinşâhi"ye, Şarkın en büyük hükümdarının himayesine sığınmasının akıllıca olacağı ifade edilmektedir. Avrupa devletlerinin propagandasına meyleden milliyet iddiasıyla harap olacak küçük milletler için Osmanlılık ittihadının tek kurtuluş olduğu belirtilir (Hayreddin, 1870, "İttihad-ı Osmanî", *Basiret*, 130, 1-3).

Basiret gazetesinde "İttihad-ı Osmanî" başlığı ile yayınlanan başka bir yazıda da Osmanlı Milleti, Osmanlı vatandaşlığı anlayışının devletin kuruluşundan itibaren temel bir düşünce olduğu ispat edilmeye çalışılır. Osmanlılık fikriyatının köklerini kuruluş zamanlarına kadar geriye götürme çabası devletin bir İslam milleti yaratma düşüncesi yerine "Osmanlı milleti" yaratma ideali ile açıklanır. Kılıç zoruyla fethedilen bölgelerin Müslümanlaştırılması yerine, fethedilen her mülkün milletinin kendi inanç ve değerlerine müsaade edilmesi Osmanlılık fikriyatı ile açıklanır (Yerlikaya, 1991, EK 13). *Basiret* gazetesinde "Osmanlılık şerefi", Osmanlı milleti tabirlerinin ilk sayılardan itibaren kullanıldığı görülmektedir.

Yine aynı gazetede Polonyalı bir mülteci olan Mustafa Celalettin Paşa tarafından yazılan "Osmanlılık sıfatı" başlıklı yazıda, Osmanlı idaresinin millet olarak sadece İslam halkını tanımlamaktan kaçınmasının Musevi, Hristiyan veya başka mezheplerdeki bütün vatandaşlarını kucaklama gayesine dayandığı belirtilir. Paşa, devletin, Türk unsura yaslanan bir politika izlememesinin nedenini ise Müslüman olan Arnavut, Boşnak ve Çerkes gibi birçok İslam ahalisinin devletten kopuşuna neden olacağı nedeniyle bir üst kimlik olarak Osmanlılık sıfatını tüm tebaayı kucaklayacak bir ifade olarak tercih ettiğini belirtir:

"Devlet-i Aliyye'nin Bosna hududundan Basra Körfezi'ne varınca memâlikinin hâvi olduğu kırk sekiz milyon ahalisinin din ve mezhepleri ne kadar muhtelif ise cinsiyetleri dahi mübayin olarak kıtaat-ı hamsenin hiçbir cihetinde bu kadar edyân ve cinsiyeti cem etmiş bir hükümet yoktur. Bununla beraber hepsi bir vatan dairesinde bulunmuş oldukları cihetle tabii Osmanlılık

sıfatını hâiz olmuş olurlar” (Mustafa Celalettin (Paşa), 1870,

“Osmanlılık sıfatı”, *Basiret*, 117, 1).

Ahmed Mithad Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*'te devletin askerliği tüm Osmanlı vatandaşlarını kapsayacak şekilde yaygınlaştırmasını İttihad-ı Osmanî'nin bir gereği olarak düşünür. Osmanlı tebaasını kapsayan bir vatandaşlık idealini eğitim aracılığıyla mümkün gören Ahmet Midhat Efendi, 'sadık ve dine hürmetkâr' öğrencilerin iyi vatandaşlar olacağını belirtir. *Üss-i İnkılap*, yazarın bu düşüncesinin ürünü olarak kabul edilebilir. “Osmanlı” denildiği zaman kavmiyet ve mezhep farkı asla aranmaksızın ay-yıldızlı bayrak altında birleşen bütün insanlar murad olun[ur]” demektedir (Bilgegil, 1976, s. 121).

Yeni Osmanlı aydın grubunun temsilcilerinden Mehmet Bey de sözkonusu Osmanlı vatandaşlığını Müslim, gayrimüslim bütün Osmanlı halklarının vatandaşlığı olarak yorumlar. Bu sebeple Âlî Paşa hükümetine karşı güçlü bir siyaset yürütebilmek ve muhalif kitleyi genişletmek amacıyla Paris'te Türkçe, Rumca, Arapça, Ermenice çok dilli bir gazete yayımlar. Cenevre'de de Mütercim Rüştü Paşa'nın damadı Hüseyin Vasfi Paşa ile beraber *İnkılab* gazetesini çıkarır. Yeni Osmanlı aydın grubunun hükümet muhalefetine gayrimüslim tebaa içerisinde yaygınlaştırmak istemeleri Müslim gayrimüslim eşit Osmanlı vatandaşlığına inancını göstermesi bakımından önemlidir.

Dört ayrı dilde yayın yapan *Diyojen* gazetesi sahibi Teodor Kasap da, Islahat Fermanı sonrasında harici etkilerle doğan gayrimüslim Osmanlı tebaası içerisindeki ayrılıkçı hareketlere tepki göstermekte ve Hristiyanları bir olmaya, İttihad-ı Osmanîyi sağlamaya, mezhep ve kilise kavgalarından uzaklaşarak Osmanlı Vatandaşı olmaya, Osmanlı kimliğine sahip çıkmaya çağırılmaktadır (Teodor Kasap, 1872, “Diyojen'den Hristiyanlara Mektup” *Diyojen*, 58; Namık Kemal, 2019, s. 74).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde On dokuzuncu yüzyılın başından itibaren gerçekleştirilen hukuki ve idari düzenlemeler, dini ve etnik kimliğe göre cemaatler halinde yaşayan milletler topluluğunu, somut ayrıcalıklardan uzak, eşit insanlar topluluğu olarak tanımlamıştır. Islahat Fermanı ile birlikte millet-i hâkime olarak kabul edilen Müslüman Türk'ün ayrıcalıkları kaldırılarak, bütün tebaa, Osmanlı padişahının halkı olarak tanımlanmış ve padişahın şahsı etrafında bir Osmanlı kimliği inşasına çalışılmıştır. Söz konusu düşünce, kapsam ve sınırları bakımından devletin bütünlüğünü sağlamak ve milliyetçilik akımlarını önlemek gibi pratik bir yönelimle ortaya çıkmıştır.

Eşit vatandaş olarak hukuki statü kazanan Osmanlı tebaası, ortak çıkarlar, sosyal refah, ilerleme düşüncesi etrafında kutsal bir toprak, ortak bir vatan ideali etrafında birleştirilmeye çalışılmış hem “kültürel” hem de “ideolojik” olarak Osmanlı kimliği kurgusuna gayret edilmiştir. Modern manada bir Osmanlı vatandaşlığının inşasında siyasi iradenin karşılaştığı en önemli

problem, Müslüman halkın diğer milletlerle eşit vatandaşlar topluluğu olarak yaşamaya hazır bulunmayışıdır. Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin ortak inanç, değer ve tarih şuuruna sahip olmayışı da söz konusu politikaların uygulanmasını güçleştirmiştir.

Osmanlı yönetimi altındaki halkların eşit haklara sahip tek millet olarak tanımlanması, ideolojik olarak Yeni Osmanlı aydınlar tarafından desteklenmiştir. Bununla birlikte hükümetin eşitlik ve vatandaşlık politikaları, Müslümanların aleyhine gelişen uygulamalar olarak görülüp eleştirilmiştir. Yeni Osmanlılar, Tanzimat hükümetlerini, eşitlik politikalarının uygulanması sürecinde Müslüman nüfusun duygu ve düşüncelerini, eğilimlerini önemsememekle suçlamışlardır. Islahat fermanı ile kabul edilen hükümlerin, Müslüman halkı zarara uğratan, Avrupalı devletlere verilen imtiyazların alanını genişleten uygulamalar olarak değerlendirmişlerdir.

Yeni Osmanlı aydınların, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin, Osmanlı hükümetinin yürüttüğü eşit haklar esasına dayalı siyasi vatandaşlık politikası ile ilgili olarak birkaç önemli probleme daha dikkat çektiklerini görmekteyiz. İlki, Islahat fermanının eşitlik politikalarının Müslümanların aleyhine uygulanmasıdır. İkinci olarak, Avrupalı devletlerin gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını himaye politikasıdır. Bu uluslararası siyaset, özellikle iç hukukun işleyişini zorlaştıran, ticari ilişkilerde Müslüman halkı zarara uğratan ve aynı zamanda şeri ve ticari mahkemelerde sonuçsuz pek çok uyuşmazlığa yol açan bir politika olarak değerlendirilir. Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı'nın, tek millet esasına dayalı, kapsayıcı ve kuşatıcı bir vatandaşlık politikasının pratiği bakımından en temel sorunlarından biri, Avrupalı devletlerin konsolosları aracılığı ile yürütmüş olduğu himaye politikası olarak ifade edilir.

Yeni Osmanlı aydınlar, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nde yürüttükleri himaye politikalarının olumsuz sonucu olarak gayrimüslim Osmanlı tebaasının zenginleşmesi, Müslüman esnaf ve tüccarın ise işlerini sürdüremez hale gelmesini göstermektedir. Söz konusu eşitsizliği ise Islahat Fermanı'nın getirdiği olumsuz sonuçlar olarak değerlendirirler.

Kaynakça / Reference

Gazete Yazıları

- Ali Suavi. (1867). Hülâsa-i Levâyih. *Le Mukhbir*, 2, 1-2.
- Ali Suavi. (1867). İhtar. *Le Mukhbir*, 2, 4.
- Ali Suavi. (1867). Rusya Entrikası. *Le Mukhbir*, 2, 2-3.
- [Ali Suavi]. (1867). İstanbul'dan mektup. *Le Mukhbir*, 11, 2-3.
- Ali Suavi. (1867). Suret-i mektub. *Le Mukbir*, 13, 3.
- Ali Suavi. (1867). Islahat. *Le Mukbir*, 14, s. 1.
- [Ali Suavi] (1868). Girit'teki Ecnebler. *Le Mukhbir*, 19, 1-2.
- Ali Suavi. (1868) Şahsiyat. *Le Mukhbir*, 28, 2.
- Ali Suavi. (1868) Osmanlının Osmanlı faidesini düşünerek mesele-i şarkıyeye bakışı. *Le Mukhbir*, 36, 1-2.
- [Basiretçi Ali Efendi?]. (1870). Rus Medeniyet ve Dindarlığı. *Basiret*, 55, 3-4.
- "Fransızca Londra'da basılıp yayınlanan *Enternasyonal* isimli gazeteye İstanbul'dan gönderilen imzasız bir mektup. (1868). *Hürriyet*, 19.
- Hayreddin (1870). İttihad-ı Osmanî. *Basiret*, 130, 1-3
- Namık Kemal, Ziya Paşa, (1868). el-Hakku Ya'lu vela Yalu Aleyh. *Hürriyet*, 1, 2-4.
- Namık Kemal, Ziya Paşa. (1868). Nutk-ı hümayunun mülâhaza[sı]. *Hürriyet*, 2, 1-2.
- Namık Kemal, Ziyâ Paşa. (1868) Mes'ele-i Müsâvat. *Hürriyet*, 15, 1-2.
- Namık Kemal (1868). Ve şavirhüm fi'l-emr. *Hürriyet*, 4, 2.
- Namık Kemal. (1868) Usul-i Meşverete dair mektuplar, *Hürriyet*, 22, 6-8.
- Namık Kemal. (1868). Avrupa şarkın asayişini ister. *Hürriyet*, 24, 6-7.
- Namık Kemal. (1869). Tabiiyet-i Osmaniye. *Hürriyet*, 39, 1-3
- Namık Kemal. (1869). Hariciye Nezareti. *Hürriyet*, 44, 1-6.
- Namık Kemal. (1872). Kapitülasyonlar. *Diyojen*, 166, 1-3.
- Teodor Kasap. (1872). Diyojen'den Hristiyanlara Mektup. *Diyojen*, 58.
- Ziya Paşa. (1868). Başlıksız Yazı. *Hürriyet*, 12, 2.
- Ziya Paşa, (1868). Ecneblerin tasarruf-ı emlak salahiyeti. *Hürriyet*, 21, 2-5.
- Ziya Paşa, 1869). Başlıksız Yazı, *Hürriyet*, 39, 6.
- Ziya Paşa. (1869). Hatıra. *Hürriyet*, 62, 6.

Kitap ve Makaleler

- Aksan, V. (2011a). Who Was An Ottoman? Reflections On "Wearing Hats" And "Turning Turk". *Europa Und Die Türkei Im 18. Jahrhundert/Europe And Turkey In The 18th Century*, Bonn University Press, s. 305-318.
- Aksan, V. (2011b) *Osmanlı Harpleri 1700-1870*. Çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Ayetullah Bey, (1326). *Merhum Ayetullah Beyin Rüyası Yahud Sadrazam Âli Paşa'nın Muhakemesi*, Dersaadet.
- Aygün, N. (2013). Akçaabat'ta Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Kilise Ve Mektep İnşaatları. *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, , s. 121-150.

- Bilgegil, K. (1976). *Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Baylan Matbaası, Ankara.
- Çadırcı, M. (1991) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Mehmet-Kök R. (2018). "Kırım Savaşı Örneğinde Osmanlı Ordusunda Gayrimüslimlerin İstihdamı", *Bilig*, Sayı: 85, s. 1-24.
- Davison, R. (1997). "19. Yüzyılda Hristiyan-Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı", *İslam Dünyası Ve Batılılaşma*, Çev. Sevcihan Ahmedoğlu, Yöneliş Yayınları, İstanbul, s. 57-86.
- Davison, R. (2006). "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi" *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 189-198.
- Davison, R. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, I, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İzmir.
- Dilbaz, M. (2014). "Askeri Modernleşmenin Dini Müdafaası", *Dergah Yayınları*, İstanbul.
- Erdönmez, C. (2013). "Tanzimat Devrinde Bazı Kıbrıs Rumlarının Yunan Vatandaşlığına Geçmelerinden Kaynaklanan Hukuki Meseleler", *Bilig*, Sayı: 64, s. 174-198.
- Georgeon, F. (2011). "İmparatorluktan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Ed. François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 41-136.
- Gülsoy, U. (2000). *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Kitapçılık, İstanbul.
- Günalp, H. (2007). "Milliyete Karşı Vatandaşlık", *Vatandaşlık Ve Etnik Çatışma*, Çev. Ebru Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, s. 11-34.
- Halaçoğlu, Y. (1987). "Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Erkanı", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 25-29.
- Kara, İ. (2007). "Müsavat Mı Eşitsizlik Mi", *Mete Tunçay'a Armağan*, Der. Mehmet Ö. Alkan vd., İletişim Yayınları, İstanbul, s. 163-189.
- Koloğlu, O (2010). *Osmanlı'da Kamuoyu*, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Koyuncu, A (2004). "Osmanlı Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, s. 203-212.
- Küçük, C. (1987). "Osmanlı İmparatorluğunda "Millet Sistemi" Ve Tanzimat", *Mustafa Reşid Paşa Ve Dönemi Semineri Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara s. 13-23.
- Landweber, Julia A., (2011). "How Can One Be Turkish? French Responses To Two Ottoman Embassies", *Europa Und Die Türker Im 18. Jahrhundert/Europe And Turkey In The 18th Century*, Bonn University Press, s. 403-415.

- Lewis, B. (1999). "Tanzimat Ve Sosyal Eşitlik", *Belleten*, C. 62, Sayı: 234, s. 577-588.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lory, B. (2011). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Balkanlarında Türkçe Konuşmak", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Ed. François Georgeon, Paul Dumont, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 291-306.
- Ma'oz, M. (2006). "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti Ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 169-185.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mustafa Celalettin (Paşa). (1870) Osmanlılık sıfatı. *Basiret*, 117, 1.
- Namık Kemal, (2018). *Sürgünde Muhalefet Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi* Haz. Alp Eren Topal, Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Namık Kemal, (2019). Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri-Bütün Makaleleri I, Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu- İsmail Kara, Cilt: 1, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Necat, (1870). *Basiret*, 21, 2-3.
- Okutan, E. (2014). *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (1860-1970)*, Selis Kitaplar, İstanbul.
- Olivier, R. (1977). *Türkiye Seyahatnamesi*, Haz. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2016). *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İ. (1978). "İlk Osmanlı Parlamentosu Ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", *Kanun-ı Esasi'nin 100. Yılı Armağanı*, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 169-182.
- Ortaylı, İ. (1999). "Osmanlı Kimliği", *Cogito*, Sayı:19, S. 78-85.
- Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öğün, Süleyman S. (2009). "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", *Türkiye'de Politik Değişim Ve Modernleşme*, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Dora Yayınları, Bursa, s. 319-358.
- Pınar, H. (2007). *Devlet Ve Siyaset Adamı Olarak Mehmed Emin Ali Paşa*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reinkowski, M. (2017). *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri*, Çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sabev, O. (2014). "Portrait and Self-Portrait: Ibrahim Müteferrika's Mind Games" *Osmanlı Araştırmaları / The Journal Of Ottoman Studies*, XlIV, s. 99-121.
- Sariyanis, M. (2017). "Osmanlı Siyaset Ve Tarihyazımında İsyankar Ahali", *Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu [2-5 Haziran 2016] Bildiriler*, Haz. Ertekin Akpınar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, s. 536-546.
- Serbetoğlu, İ. (2011). "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *OTAM*, No: 29, s. 193-214.

- Serbestoğlu, İ. (2014). *Osmanlı Kimdir*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Slade, A. (1945). *Türkiye Seyahatnamesi*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, Askeri Deniz Matbaası.
- Smyrnelis, Marie-C. (2011). "İzmir'de Avrupalı Koloniler Ve Etnik-Dinî Cemaatler, Birlikte Var Olma Ve Toplumsal Ağları" *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Ed. François Georgeon, Paul Dumant, İletişim Yayınları, İstanbul s. 209-234.
- Tanpınar, Ahmet H. (1997). *19 Uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yerlikaya, İ. (1991). *Basiret Gazetesi (1870-1878)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşil, F. (2014). "How to be (Come) an Ottoman at the End of the Eighteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal Of Ottoman Studies*, XIIIV, s. 123-139.
- Yılmaz, H. (2012). "Kınalızade Ali Efendi Ve Osmanlı Kültürel Kimliği", *Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, s. 95-101.

